

Metric 3.3.2 - Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/ international conference proceedings per teacher during last five years

Clarification Asked-

- 1) Provide the Cover page, content page and first page of the publication.
- 2) Provide the Web-link of book showing ISBN number to be given by title, author, Department/ School/ Division/ Centre/ Unit/ Cell, name and year of publication

Response-

- 1) Cover page, content page, first page and last page of the book/publication showing title, author name along with the content page, ISBN number and year of publication of all the books as per above list for the 5 years, attested by the Principal are attached. (Appendix-I)

Appendix-I

Dharampeth Education Society's

**R.S.Mundle Dharampeth
Arts & Commerce College, Nagpur**

(Accredited A Grade by NAAC)

NAAC Sponsored Seminar

on

**Quality Enhancement & Sustenance Measures in
Teaching, Learning & Assessment**

Seminar Proceedings

R.S.Mundle Dharampeth Arts & Commerce College, North Ambazari Road, Nagpur-10
Phone No. (O): 0712 -2557612 Email :principalrsmesn@hotmail.com.

Name and Title of Paper	Page No.
Seminar Schedule	1
From The Principal's Desk Dr. Tanuja Nafde	2
EDITORIAL Dr. Manjushree Sardeshpande	4
REPORT OF INAUGURAL ADDRESS Dr. Subhash Chaudhari	5
REPORT OF PRESIDENTIAL ADDRESS Advocate Ulhas Aurangabadkar	6
Challenges to maintain Quality Initiatives and Sustenance Measures in the present scenario of implementation of NEP 2020 Dr Jyoti Patil	7
Quality Enhancement and Sustenance Measures in Teaching, Learning and Assessment Dr. Leena Gahane	9
Online A & A in Revised Accreditation Framework Dr.L.Manjunath Rao	10
Role of Administration in Enhancing the Quality in Teaching and Learning Process Dr. Badrunnisa .S	11
Role of IQAC in Analysis and Governance of HEI Mr. Peeyush Pahade	12
Quality Enhancement Initiatives Catering to Large Classrooms Mr. Govindaraja A Bhatta	13
Using ICT in Teaching and Learning Mr. Ajinkya G. Deshpande	16
An Empirical Study of Problems and Benefits of Blended Learning in Higher Education Institutes of Nagpur Aniket Modak Dr Medha Kanetkar	22
The Effect of Incentives, Rewards And Motivation Dr. Deepak S. Jejani	28

THE EFFECT OF INCENTIVES, REWARDS AND MOTIVATION

Dr. Deepak S Jejani
M.Com, B.Ed, NET, SET, MBA, Ph.D
RS Mundle Dharampeth Arts & Commerce College, Nagpur

ABSTRACT

Quality in Teaching Matters! But appropriate incentives, rewards and motivation plays a vital role in determining work efforts of a teacher as well as a student. The work of a teacher is noble. The teacher's daily task is to increase educational quality and guide students to be model students who are competent, intellectual, and noble. A teacher's job is difficult when it comes to guiding kids toward becoming better persons. The teacher's monthly salary is insufficient to ensure a secure and prosperous life for the instructor, and the teacher requires additional funds. Teachers will be offered incentives in the form of increased money. There are different levels of rewards for different types of teachers. According on his or her performance, each teacher will be given a bonus. In order for the acceptance of incentives to be more equitable, decision support systems are required in selecting the number of incentives to be given to the teacher.

Keywords: incentives, teachers, salary, performance.

1. INTRODUCTION

Nobody is exempt from the everyday grind of providing for their families. Someone has to put in a lot of effort in order to survive. Teaching is one example of such a job. Teachers are students who worked at a school with the mission of educating pupils to be valuable citizens of the country and state. When father and mother are unable to teach education at home due to their everyday employment, the teacher's role is not far from that of a substitute. The teacher plays an important function in society and is governed by legislation. Teachers are termed unsung heroes because they must have a lot of patience while dealing with various types of student behaviour.

Aside from the teacher's activities and career, everyone who works requires money to sustain his family. A teacher's income can be worrisome and insufficient to provide for the teacher's family's needs. Teacher salaries are rather low. Teachers require supplementary funding from outside sources. Some people can help a teacher with extra work. Incentive money is one of the additional sources of revenue. Incentives are given because of a teacher's performance. Each teacher's incentive is different; therefore no two teachers receive the same amount of money. Bonuses are provided to teachers who perform well. The purpose of this incentive is to motivate the teacher to grow and develop his or her performance.

It is difficult for schools to provide incentives because each teacher's performance and role differs. Because the teacher teaches a variety of subjects, the level of teaching difficulty changes as well. When it comes to determining and offering incentives for instructors, there are several factors to consider. It is done in order to ensure that the provision of incentives is correct and on target. Because the numbers are varied, don't let the provision of incentives produce social differences between teachers. Teachers who have recently joined the school will be more motivated than senior teachers. There are several approaches that can be used to provide incentives to teachers in a fair and equitable manner.

2. THEORIES

2.1 Teacher

The teacher's function in planning and implementing the learning process is a significant factor in achieving learning objectives. The skill of planning and implementing the learning process is something that is closely related to the duties and responsibilities of the teacher as an educating teacher. Teachers, as educators, contain a comprehensive planning, not limited

3 Commerce

You today at 11:55 am

6

International Journal of Management, IT & Engineering

Vol. 9 Issue 6, June 2019.

ISSN: 2248-0578

Impact Factor: 7.119 Journal Homepage: <http://www.ijmte.us>, Email: editor@ijmte@gmail.com

Indexed/Abstracted/Peer Reviewed/Refined/ Open Access International Journal - Included in the International Social Director's Indexed & Abstracts - Thru the Periodicals Directory, U.S.A., Open J-Gate as well as in Cabell's Director's of Publishing Opportunities, U.S.A.

A Comparative Study on Impact of Non-Performing Assets of Public and Private Banks on its Profitability

Deepak S. Jejani
Researcher

Dr. Pradeep D. Hadke
Associate Professor

DNC, Nagpur

Abstract

Non-performing assets are one of the major concerns for banks in India. NPAs reflect the performance of banks. A high level of NPAs suggests high probability of a large number of credit defaults that affect the profitability and net-worth of banks and also erodes the value of the asset. NPAs affect the liquidity and profitability, in addition to posing threat on quality of asset and survival of banks. The Indian banking sector has been facing serious problems of raising Non-Performing Assets (NPAs). The NPAs growth has a direct impact on profitability of banks. It involves the necessity of provisions, which reduces the overall profits and shareholders' value. The problem of NPAs is not only affecting the banks but also the whole economy. In fact high level of NPAs in Indian banks is nothing but a reflection of the state of health of the industry and trade. It is necessary to trim down NPAs to improve the financial health in the banking system. The Indian banking sector is facing a serious problem of NPAs. To improve the efficiency and profitability, the NPAs have to be scheduled. Various steps have been taken by governments to reduce the NPAs. It is highly impossible to have zero percentage NPAs. But at least Indian banks can try competing with foreign banks to maintain international standard. The objective behind this study is to find the factors contributing to NPAs, reasons for high NPAs and their impact on Indian banking operations, the profitability, the trend and magnitude of NPAs in selected Indian banks.

Keyword: Liquidity and Profitability, Economy, Trend and Magnitude.

Introduction

In Indian Financial System, Banks play significant role and carries main business of accepting deposits and lending loans to individuals and institutions. The business of banking is associated with financial risks in many forms. One of the major risk is nonpayment of loans by the borrowers in scheduled time due to which the accounts may get converted into Non Performing Asset. Banks had to lose interest income from the NPA accounts and nonpayment of principal amount also affects income of banks and in turn their profitability. In addition to this banks need to make provision for such non-performing assets out of their current profit. Such situation affects the liquidity and profitability of the banks.

Non-performing assets is the most significant and suitable attribute to measure the health and robustness of banks and financial institutions. Broadly it can be said that, any assets generally turn into NPAs when they fail to yield income during certain period. NPAs form a substantial drag not only for individual banks as well as the banking system of a country. At present, the Indian banking sector is facing a deep crisis. The Reserve Bank of India (RBI) has said gross non-performing assets (NPA) of urban banks (UCBs) shot up to Rs 11,922 crore for the fiscal 2003-04. To make matters worse, RBI said apart from UCBs, central co-op banks have recorded NPAs of Rs 13,862 crore, and state banks' NPAs was Rs 6,284 crore as on March 31st, 2003.

14) Computer Technology in India
Ridhu Saini, Hoshiarpur

||65||

15) EDUCATION AND SKILL DEVELOPMENT: ITS CHANGING DYNAMICS
DR. MURALI KRISHNA SARMA & PROF. UDAY PRATAP SINGH, RAMGARH

||69||

16) GENERAL POSITION OF KULLU WOMEN AND BHUTTICO WOMEN
Kumari Deepa Thakur

||75||

17) THE IMPACT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON TEACHERS OF HIGHER EDU...
Ms. Swati P. Doye, Ms. Priyanka R. Thakur & Ms. Priti S. Mankar, Nagpur

||81||

18) महाभारतकालीन स्त्रियांची स्थिती
प्रा. डॉ. सुदर्शन सदाशिव क्षेत्री, जि. नांदेड

||86||

19) सांस्कृतिक समन्वयाचे केंद्रस्थान : मढी
प्रा. कैरकळ अर्जुन शंकर, जि. अहमदनगर

||88||

20) राष्ट्रसंतांची शैक्षणिक मूल्ये : एक दृष्टीक्षेप
डॉ. लता खापरे (जाने), नागपूर

||90||

21) "भवरलाल जैन यांचे विविध क्षेत्रातील योगदान"
—डॉ. कल्पना भजनी & डॉ. कांचनमाला धीरसागर, नागपूर

||95||

22) नोटावटीचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होणारे परिणाम
श्री. गिरीधर केशव कुनचाडकर, चंद्रपूर

||98||

23) नांदेड जिल्ह्यातील मत्स्यव्यवसाय - एक अभ्यास
प्रा. स्वाती विकासराव कुरमे, जि. नांदेड

||100||

24) महिलांच्या राजकीय सक्रमोकरणाकरिता सविधानातील तरतुदी आणि राष्ट्रीय धोरण
क. शुभांगी मुनघाटे

||103||

25) पाणलोट क्षेत्र विकासाचा सामाजिक व आर्थिक विकासावर झालेला परिणामांचा भौगोलिक अभ्यास
प्रा. पठाण कलंदर मुत्तफा, जि. बीड

||106||

26) दिल्लीच्या महाविद्यालयातील शारीरिक शिक्षण विषयाचा अभ्यास

या समाजाने केलेले आहे.

समारोप : सूफी धर्माचार आणि भक्ती धर्माचार यांच्यात खरेच साम्य आढळते. प्राचीन कव्वी आर्य इराणमधूनच आलेले असल्यामुळे हिंदू-मुस्लिमांचा प्राचीन धर्म एकच होता. पुढे इराणमध्ये शियांपंथी इस्लाम व भारतात वैदिक, बौद्ध वगैरे धर्म पसरले. इराणची मूळची उच्च व सहिष्णु वृत्ती जशी शियांपंथीय व सूफी संप्रदायात प्रकट झाली, तशी भारतीय आर्यांनी बौद्ध धर्म व भक्ती पंथ यात प्रदर्शित झाली. भक्ती पंथ व सूफी पंथातील महात्म्यांनी हिंदू-मुस्लिम ऐक्य घडविण्याचा प्रयत्न केल्यामुळे भारतात हे दोन्ही परस्परविरोधी धर्म गुण्यानोविदाने सहण्याच्या दिशेने वाटचाल करीत आहेत. ' राष्ट्रीय ऐक्याच्या दृष्टिने हे कार्य महत्त्वपूर्ण आहे. 'विविधतेतून एकता' या भारताच्या वैशिष्ट्याचा प्रत्यय आपणास मंडी या ठिकाणी घेतो.

निष्कर्ष:

१. मंडी हे हिंदू, मुस्लिम व भटके विमुक्ता या सर्व जाती जमातीचे श्रद्धास्थान आहे.

२. मंडी हे ऐतिहासिक वास्तू लभलेले एक महत्त्वपूर्ण धार्मिक स्थळ आहे.

संदर्भ:

१. Gazetteer of the Bombay Presidency, (1884). Ahmednagar District, Volume XVII, Mumbai, P. 726-27

२. चिटणीस, के. एन. (१९८७). मध्ययुगीन भारतीय संकल्पना व संस्था, भाग-२, पुणे, पृ. ५९-६०

३. जोशी, सुरेश (१९६३). मिरांचे ऐतिहासिक दर्शन, अहमदनगर, पृ. १०

४. Gazetteer of the Bombay Presidency, Ibid, Page- 726-27

५. नेवासकर अशोक. 'पावडी तालुक्याची ऐतिहासिक पाहणी' इतिहास संशोधन प्रदीप, पृ. २९ ते ३८

६. मरकड, संजय. (२०१२). नवनाथ दर्शन, पृ. ८०

७. देशमुख मा. म. (२००३). मध्ययुगीन भारताचा इतिहास, विश्वभारती प्रकाशन, नागपूर, पृ. २२४

राष्ट्रसंतांची शैक्षणिक मूल्ये : एक दृष्टीक्षेप

डॉ. लता खापरे (जाने)

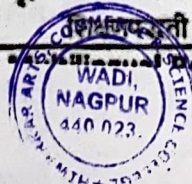
मराठी विभागप्रमुख, शिलादेवी कला, वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय, नागपूर

१) सारांश :

आज सर्वत्र शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण झाले आहे. त्यामुळे शिक्षण सळखाळ्यातील लोकांपर्यंत पोहचले. तांत्रिक शिक्षणानेही मोठी प्रगती केली आहे. माहिती व तंत्रज्ञानक्षेत्रात देश जगामध्ये नावाजत आहे. विरव्यातील अनेक विकसित देशांमध्ये 'भारत' नावलौकिकता येत आहे. शिक्षणाने मानवाच्या बुद्धीवरोवरच मनाचाही विकास होऊन मानवाला स्वतःच्या अस्तित्वाची विचार करण्याची दृष्टी येते. आज शिक्षण क्षेत्र सार्वत्रिक आणि अर्थिक विकासचे साधन बनले. सार्वत्रिक, सार्वजनिक परिवर्तन घडवून आणण्याचे कार्य शिक्षण करीत आहे. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी ग्रामगीतेतील 'जीवन शिक्षण' या अध्यायामध्ये शिक्षण विचारत शिक्षणक्षेत्राशी संबंधीत अनेक विचारांचा नैतिक दृष्टीकोनातून विचार मांडला आहे. शिक्षकांची गुणवत्ता, विद्यार्थ्यांचे दायित्व, शाळा, महाविद्यालये शिक्षणसंस्था यांची शिक्षणक्षेत्राशी असणारी बांधीलकी करीत असायला पाहिजे. शिक्षण आणि समाज व्यक्तीस्वातंत्र अबाधित ठेवण्यासाठी किती महत्वाचे आहे. समाजातील सर्व स्तरातील लोकांसाठी स्वावलंबन आणि आत्मसंमान ही एक चळवळ म्हणून शिक्षणाकडे पाहिले जावे.

आजच्या शिक्षणपद्धतीतून बेरोजगार तरूणाची फीजच निर्माण होत आहे. शिक्षक आणि शिक्षण हे देशाचा पाया आहे. तंत्रज्ञानामुळे जग खूप जवळ आले असले तरी एक दुसऱ्यांशी स्पर्धा निर्माण झाली आहे.

शिक्षण क्षेत्री वैज्ञानिक दृष्टीकोन स्वीकारून संशोधनात्मक

UGC Approved

Impact Factor -(SJIF) -8.572
ISSN - 2278 -9308

FEBRUARY 2022
ISSUE NO. (CCXXVII) 337

B.Aadhar

Peer -Reviewed & Refereed Indexed

MULTIDISCIPLINARY INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL

International Interdisciplinary Virtual Conference on

INNOVATIONS AND CHALLENGES IN COMMERCE, HUMANITIES, SCIENCE AND TECHNOLOGY

ICCHST-2022

Editors

Dr. Archana P. Khandelwal

Dr. Jagdish M. Saboo

This Journal is Indexed in
Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit to : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

Impact Factor - 7.675

ISSN - 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed
Multidisciplinary International Research Journal

February, 2022

ISSUE No- (CCCXXXVII) 337-B

ICCHST-2022

Prof. Virag.S.Gawande

Chief Editor

Director

Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Editor

Dr.Archana P. Khandelwal

Dr.Jagdish M. Ssboo

SHANKARLAL KHANDELWAL ARTS, SCIENCE AND COMMERCE COLLEGE,
AKOLA (MS)

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Forensic Accounting & Its Current Concerns**Dr. Deepak S. Jejani**

M.Com, B.Ed, NET, SET, MBA, Ph.D, GSTP, dsjejani@gmail.com , 9423089449

Abstract

Forensic accounting is not a new field, but in recent years, the increased numbers of frauds and the authorities' inability to combat them have thrust Forensic Accounting into the spotlight. Forensic accounting is a growing trend in the Indian accounting industry. Forensic accounting is a critical tool for detecting, investigating, and preventing fraud. Forensic accounting employs a variety of tools to detect and prevent financial frauds and white collar crimes. Forensic accountants are in high demand right now, as the public's demand for honesty, fairness, and transparency in reporting grows exponentially. Accounting, finance, law, investigative, and research skills are required for these forensic accountants in order to identify, interpret, communicate, and prevent fraud. Unfortunately, in India, it is being used as an investigative tool rather than a preventive tool. Many scams can be prevented if forensic auditing is made mandatory in various industries. It has been proposed that the appointment of forensic accountants be made mandatory in public sectors and large corporations in order to ensure the economy's long-term development.

Keywords: Forensic Accounting, Fraud, Scams, Auditing, Tools, Investigation.

Introduction

In the emerging economic scenario, forensic accounting is an essential tool for discovering or investigating financial crime and the path of justice, providing strategic information on the evidence found related to financial crime. Although it is a new field, the use of forensic accountants has expanded in recent years to include banks, insurance companies, and even the police. The rise in white collar crime, as well as the difficulties encountered by law enforcement agencies in uncovering fraud aided in the development of the profession. In India, institutions such as India Forensic, the Institute of Chartered Accountants of India (ICAI), and the Association of Chartered Certified Accountants (ACCA) provide forensic auditing training and courses. Forensic accounting is simply an examination of evidence. Forensic accounting is the accounting specialty practise area that describes engagements that are the result of actual or anticipated litigation. There are two parts to the term forensic accounting.

- Forensic refers to or used in courts of law, public debate, or argument.

- Accounting is a language that provides information about an organization's financial position.

The current emphasis is on forensic accounting as the public deals with financial collapses, increased white collar crime, & an increase in occupational fraud. Forensic accounting provides investigative functions as well as litigation support services to help understand the breadth & depth of financial scams in any economy. Transparency International's Corruption Perception Index (CPI) ranks India 94th out of 176 countries in terms of fighting corruption.

Meaning & Definition

Forensic accounting is a branch of accounting that investigates fraud and analyses historical data that can be used in court. Forensic accounting is a practical combination of accounting, auditing, and investigation skills used to investigate financial fraud. It can be used in court & for analytical accounting. Forensic accounting is defined by Zia (2010) as: "The science that deals with the relation and application of finance, accounting, tax and auditing knowledge to analyse, investigate, inquire, test and examine matters in civil law, criminal law and jurisprudence in an attempt to obtain the truth from which to render an expert opinion"

विद्रोही साहित्याची फलश्रुती

संवादी

प्रा. दीपककुमार खोब्रागडे

विद्रोही साहित्याची फलश्रुती

मुख्य संपादक : दीपककुमार खोब्रागडे

- प्रकाशक
डॉ. पी.सी. पवार
प्राचार्य, डॉ. आंबेडकर कॉलेज,
दीक्षाभूमी, नागपूर
- प्रकाशन
शशी भोवते
सीवली पब्लिकेशन
२५, विश्वकर्मानगर, नागपूर मो. ९८८१७१२१४९
- प्रथमावृत्ती
१४ एप्रिल २०१८
- मुखपृष्ठ
शशी भोवते
- अक्षर रचना/मुद्रक
वंश क्रिएशन्स, नागपूर
- मूल्य : ₹ ३००/-

ISBN : 978-81-934270-4-0

या ग्रंथातील लेखकांच्या मतांशी प्रकाशक
व संपादक मंडळ सहमत असेलच असे नाही.

२०. कृष्णाकिनारा: एक प्रवास.... कृष्णाकडून कृष्णाकडे...!	डॉ. रजनी द. तोंडचीकर	१२ १३
२१. सावित्रीबाई फुले यांचे स्त्रीयांसाठी विशेष योगदान	प्रा. रोशना अर्जुन जनबंधु	१३
२२. सामाजिक जीवनात कलेचे महत्त्व	प्रा. रवींद्र तिरपुडे	१४
२३. गांधीजीचे शैक्षणिक विचार- एक दृष्टिक्षेप	डॉ. लता खापरे	१४
२४. समाजसुधारक महात्मा जोतीराव फुले	डॉ. देवानंद खोत्रागडे	१४
२५. कोराडी व खापरखेडा वीज प्रकल्प आणि पर्यावरणीय प्रदूषण समस्या	प्रा. सुनंदा मा. भेसारे	१५
२६. दलित कवितेतील मानवतावाद	डॉ. प्रेमा लेकुरवाळ/चोपडे	१६
२७. दलित विद्रोही साहित्य	प्रा. रीता द. वाळके(डंभाळे)	१६
२८. साहित्यात आदिवासी समाजाचे सामाजिक व सांस्कृतिक योगदान	प्रा. रंजना ज्यो. महाजन	१७
२९. पाटबंधारे प्रकल्पांचे आर्थिक परीणाम	प्रा. राजेंद्र वा तांबे	१७
३०. ग्रामीण साहित्य : एक अनुबंध	प्रा. विनोद उ. भालेराव	१७
३१. दूरसंचार क्रांतीमुळे ग्रामीण भारताचे बदलते स्वरूप एक समाजशास्त्रीय अध्ययन	डॉ. कविता मते	१८
३२. सूफी संत कवियों के काव्य में प्रेम का प्रतिपादन	डॉ. युगेश्वरी प्र. डबली	१९
33. Transformation of the Book into Cinema: A Critical Perspective on A Bollywood -Movie Slumdog Millionaire	Prof. Sujit S Chavhan Prof. Sarika S.Chavhan	195
34. Mobile apps and e-wallet : transforming the way of digital payment in India	Dr. Prabhjot Nayyar	202
35. Youth Entrepreneurship Education for Encouraging Future	Dr. D. H. Puttewar	210

गांधीजीचे शैक्षणिक विचार-एक दृष्टिक्षेप

■ डॉ. लता खापरे

सारांश

महात्मा गांधीजींच्या त्यांच्या राजकीय, सामाजिक कार्यांवर झालेला परिणाम भारताच्या इतिहासात अविस्मरणीय असा आहे. गांधीजीसारख्या साहित्यकांचे साहित्य अभ्यासाने हे अभ्यासाका समोरील एक मोठे आव्हानच आहे. गांधीजीकडे कोणतीही सत्ता, शस्त्रे किंवा कुठलीही साधन सामुग्री नव्हती. सत्य आणि अहिंसा या दोन शस्त्रांच्या जोरावर त्यांनी जे कार्य केले त्यांना इतिहासात तोड नाही. गांधीजींनी जे करून दाखविले ते कोणत्याही साम्राज्यशाहांनाही जमले नाही अशा या राष्ट्र पुरुषांची व त्यांच्या कार्याची आठवण वर्तमान परिस्थितीच्या संदर्भात होणे हे त्यांच्या कार्याचे महत्त्व सिद्ध करते. गांधीजींच्या शिक्षणाचे उद्दिष्ट व्यक्ती विकासाच्या दृष्टीने मूलभूत स्वरूपाचे होते. विद्यार्थ्यांचे चरित्र संवर्धन करणे हे शिक्षणाचे मुख्य ध्येय आहे. सर्व प्रकारच्या गुलामीतून मुक्तता अशा शिक्षणाला त्यांनी स्थान दिले आहे. केवळ चरितार्थासाठी, करिअरसाठी शिक्षण हा उद्देश गौण आहे. योग्य पद्धतीच्या शिक्षणातून अर्थाजनांचे सामर्थ्य विद्यार्थ्यांमध्ये आपोआपच निर्माण होवू शकते गांधीजींनी मातृभाषेला आद्य स्थान देवून शिक्षण मातृभाषेतून व्हावे हा आग्रह ही त्यांचा होता.

प्रस्तावना:

महात्मा गांधी धर्म, राजकारण, समाजकारण, अर्थकारण हरिजन उद्धार, निसर्गोपचार, ब्रह्मचर्य, साहित्य कला सर्वच श्रेत्रांचे सखोल चिंतन व प्रत्यक्ष प्रयोग करून महत्त्वपूर्ण योगदान दिले. भारतीय तत्वज्ञान व संस्कृती यांचे गुरुदेव टागोराप्रमाणे निष्ठावंत उपासक होते. महात्मा गांधीजींनी भारताला इंग्रजांच्या गुलामगिरीतून मुक्त करण्यासाठी अहिंसात्मक लढा दिला. अन्यायाचा विरोध हा अहिंसा व सत्याग्रहाच्या मार्गाने करता येतो असा विचार त्यांनी जगाला दिला. भारतीय स्वातंत्र्य आंदोलनाला अविश्यता, जातीयता, धर्मवाद या समस्यादेखील

भारतीय साहित्य

विविध आयाम

डॉ. कोमल ठाकरे

डॉ. कपिल सिंघेल

डॉ. सुमित सिंह

भारतीय साहित्य विविध आयाम

सम्पादक

डॉ. कोमल ठाकरे

डॉ. कपिल सिंघेल

डॉ. सुमित सिंह

ए.आर. पब्लिशिंग कम्पनी
दिल्ली

मराठी साहित्यात वि. बा. शिखाडकराचे साहित्य : एक दृष्टिक्षेप	148
—डॉ. लता खापरे (जाने)	
संत एकनाथांची भाखडे : एक दृष्टिक्षेप	151
—प्रा. डॉ. विनोद उत्तमराव भालेराव	
दृक संवाद प्रक्रीयेत ललीत कलांची प्रखर भूमिका : एक अभ्यास	154
—डॉ. मुक्तादेवी प्रशांत मोहीते	
'मुखवटा' अबौल संवाद साधणारे माध्यम...	159
—सदानंद चौधरी	
मराठी साहित्य आणि जीवनमूल्ये	163
—डॉ. अमृता इंदूरकर	
नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कवितेतून प्रगटणारे शेतकरी जीवन	169
—प्रा. डॉ. राम चौधरी	
गांधीवाद आणि मराठी साहित्य	175
—डॉ. सरयू तायवाडे	
जैत-रे-जैत	178
—हर्षल गेडाम	

उर्दू

भारतीय साहित्य की विशेषताएँ और ऊर्दू अदब	184
—डॉ. सरोशा नसरीन काझी	
हिंदुस्तानी कौमी शायर : जोश मलीह आबादी	189
—डॉ. रेशमा परवीन	
उर्दू ज़बान में मोहम्मद असदुल्लाह की इन्शाईया निगारी	194
—डॉ. अज़हर अबरार	
हिन्दुस्तानी अदब की खुसुसियात	198
—डॉ. समीर कबीर	
ऊर्दू का एक अज़ीम अवामी शायर : नज़ीर अकबर आबादी	203
—डॉ. नुसरत मीनू	
भारतीयता और राष्ट्रीयता	207
—सानमितरा डी. नवघडे	
हिन्दुस्तानी अदब और जिंदगी की कदरें	211
—डॉ. तरनुम नियाज़ शेख	
उर्दू-नज़्म व नस्र के चंद अहम शायर व अदीब	216
—मोहम्मद असरार	

मराठी साहित्यात वि. वा. शिरवाडकराचे साहित्य : एक दृष्टिक्षेप

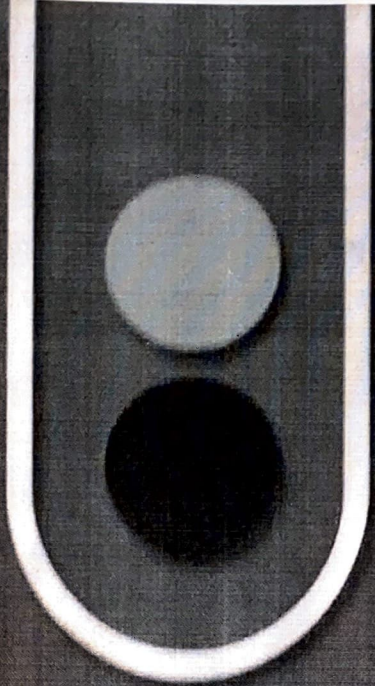
डॉ. लता खापरे (जाने)

मराठी साहित्यातील श्रेष्ठ व ज्येष्ठ साहित्यिक श्री. वि. वा. शिरवाडकर (कुसुमाग्रज) हे सन 1987 चा ज्ञानपिठ पुरस्कार मिळविणारे दूसरे साहित्यिक होते. त्यांच्या इतकी अष्टपैलु कल्पकता मराठीमध्ये फारच थोड्या लेखकांच्या वाटयाला आली. मराठी साहित्यामध्ये शिरवाडकरांनी मोलाची भर घातली आहे. त्यांच्या साहित्यातून व्यक्त झालेली कोमल प्रेमभावना, क्रांतीचा उद्दाम आवेश, स्वातंत्र्याची अदम्य आकांक्षा, समाज परिवर्तनाची इर्षा व अन्यायाविरुद्धची ची गेली काही दशके रसिक प्रेक्षकाचे भावजीवन समृद्ध करित आहे.

सुमारे 1937 पासून 1960 पर्यंतचा कालखंड रविकिरण मंडळ नवकथा, नवकविता तसेच 190पासूनचा वड्मयीन कालखंड व्यपणारा काळ आहे. कालखंडामध्ये अनेक साहित्य प्रवाह उदयास आले आणि ओसरले. परंतू शिरवाडकरांचे साहित्य हे त्यांच्याती निखळ काव्यात्मकता, भावना, विचाराची उत्कटता यामुळे ते साहित्य व्यक्तिमत्त्वाबरोबरच उत्तरोत्तर प्रगल्भ होत गेले. शिरवाडकरांच्या चिंतन शिलतेमुळे त्यांच्या नाटकामध्येही काव्याप्रमाणेच असाधारण प्रतिभेची उत्तम झेम रसिकांना जाणविल्या शिवाय राहत नाही. जीवनाच्या विविध क्षेत्रातील व विविध पातळीवरील अनुभव हे कथा, कादंबरी, नाटके, काव्य व ललितलेख इत्यादि साहित्य प्रकारातून होत आहे.

1) आधुनिक कवितेचे कुलगुरु : जीवनाच प्रत्येक क्षेत्रात मानल्या गेलेल्या मुल्यांची पायमल्ली होतांना आपण पाहत असतो. अशावेळी कुसुमाग्रजींनी साहित्य निर्मातीत कलेला आणणारा सवंग पणाचा स्पर्शही होऊ दिला नाही. त्याचे साहित्य हे अभेद आहे. कुसुमाग्रजांच्या कविता ज्या काळात जन्माला आल्या त्या काळात देशभर स्वातंत्र्याचे रणशिंग फुंकले होते. केशवसुताच्या 'तुतारी' बरोबरच 'क्रांतीचा

संत साहित्यातील
सामाजिक बंडखोरी

आकलन आणि चिकित्सा

संपादक

डॉ. कल्पना एस. बोरकर

- ◆ सामाजिक बंडखोरी आणि संताचे साहित्य । डॉ. संगीता अरुण खुरद १३०
- ◆ महानुभाव साहित्यातील सामाजिक : आकलन आणि चिकित्सा । १३९
- डॉ. विजया जी. राजत
- ◆ "मराठी साहित्यातील संतांची सामाजिक बंडखोरी" । १४४
- डॉ. मनीष कान्हा चव्हाण
- ◆ संत साहित्यातील सामाजिक बंडखोर : संत गाडगेबाबा । १५०
- रतन व. लांडगे
- ◆ संत वाटिकेतील सामाजिक बंडखोरी । डॉ. सुधाकर एम. बोरकर १५२
- ◆ मराठी संतांची सामाजिक बंडखोरी । प्रा. रवींद्र महादेव ठाकरे १५७
- ◆ संत चोखामेळा, सोयराबाई आणि कर्ममेळा
- यांच्या साहित्यातील सामाजिक बंडखोरी । अमित वासुदेव गजभिये १६४
- ◆ मीराबाई : संयत क्रांतीचे स्वरूप । प्रा. डॉ. अंजली मुकुंद पांडे-जोशी १७१
- ◆ "समाजक्रांतिकारक तुकाराम" । डॉ. माधव सोनेकर १७६
- ◆ संत आणि सामाजिक बंडखोरी । प्रा. डॉ. भूषण रा. बंड १८२
- ◆ संत जनाबाईंच्या अभंगातील स्त्रीमनाचा आर्तनाद । डॉ. प्रज्ञा निनावे १८७
- ◆ महानुभाव पंथाची सामाजिक बंडखोरी । डॉ. प्रीती किशोर उमाठे १९२
- ◆ संत तुकाराम व बसवेश्वरांच्या साहित्यातील सामाजिक बंडखोरी । १९७
- डॉ. रेखा एम. शेरकर
- ◆ 'संत साहित्यातील सामाजिक बंडखोरी' । डॉ. निता उ. मेश्राम २०२
- ◆ तुकारामांच्या अभंगातील सामाजिक बंडखोरी । २०७
- डॉ. कल्पना एस. बोरकर
- ◆ संत आणि सामाजिक बंडखोरी । डॉ. सौ. सुप्रिया पेंढारी २१७
- ◆ संताची सामाजिक बंडखोरी । प्रा. डॉ. राजेश रमेश दिपटे २२३
- ◆ संत साहित्यातील सामाजिक बंडखोरी । प्रा. कोकिळा गोल्हर २२७
- ◆ तुकोबांचे अभंग : सामाजिक मूल्यांचे अधिष्ठान । २३७
- प्रा. विनोद एल. हटवार
- ◆ "करीता भेद असा का सकळा" । प्रा. डॉ. ज्ञानेश्वर सुदामजी गहुकर २४३
- ◆ संत साहित्यातील सामाजिक बंडखोरी : संत तुकाराम । २५०
- प्रा. नवाजी घरत
- ◆ संत साहित्यातील सामाजिक बंडखोरी आणि राष्ट्रसंत । २५४
- डॉ. लता खापरे

संत साहित्यातील सामाजिक बंडखोरी / सतरा

संत साहित्यातील सामाजिक बंडखोरी आणि राष्ट्रसंत

डॉ. लता खापरे

सारांश

महाराष्ट्रामध्ये संत श्रेष्ठांनी जी परंपरा निर्माण करून सांस्कृतिक पुनरुत्थान घडविले होते. भक्तामध्ये अग्रणी असणाऱ्या पुंडलिकापासून वारकरी संप्रदायाचा उगम झाला. ज्ञानेश्वर, नामदेव, भानुदास, एकनाथ, तुकाराम, रामदास, निळोबा, चोखोबा, तुकडोजी, गाडगेबाबा या समकालीन संतांनी जी साहित्य निर्मिती केली. ह्या संप्रदायाचे आद्यपीठ पंढरपूर आहे. वारकरी संप्रदाय रोजच्या जीवनातील सकामतेचा, कर्मठपणाचा निषेध करतात. समाजामध्ये वाढलेला कर्मठपणा व नीतीमूल्यांचे अंधःपतन झालेले असल्यामुळे या परिस्थितीत महाराष्ट्रात सांस्कृतिक दृष्ट्या मोलाचे कार्य संत समागमाने केले होते. व्रतवैकल्ये, कर्मठपणा, संन्यास इत्यादी गोष्टीचा त्याग त्या पंथाने शिकविला. 'येथे कुल जाती वर्ण' अप्रमाण मानून स्त्रीशुद्धादीच्या धर्म भावनेला अध्यात्म विचाराची जोड देवून उच्चतर सामाजिक जीवनाची आकांशा त्यांच्या मनात निर्माण करून ज्ञानाची दारे उघडली. सर्वसामान्यपर्यंत हे ज्ञान पोहचविण्यासाठी जाणीवपूर्वक मराठीतून ग्रंथरचना केली. सामाजिक नीतीची शिकवण दिली.

'पाखंडाचे खंडण' करणे हाच धर्म ही डोळस दृष्टी संतांनी समाजाला दिली. ही संतांनी त्या त्या काळात केलेली बंडखोरीच होती. हे सर्व संत प्रवाहाच्या विरोधात उभे राहिले होते.

प्रस्तावना

समाजाच्या उद्वारासाठी संतांनी मोलाचे कार्य केले. समाजाला विचाराचे संस्कार दिले. धार्मिक विचाराद्वारे मानवी जीवनाच्या व सामाजिक जीवनाच्या सर्व

